

הרב אריה לייב יעקבזון בני ברק

פרטי דינים ומנהגים בסדר הקשירה והכריכות

תחיבת החוטים בכנף

בגמ' (מנחות לח ע"א): "דתניא מצוה להקדים לבן לתכלת, ואם הקדים תכלת ללבן יצא, אלא שחיסר מצוה". ופליגי רבותינו הראשונים במהות הקדמה זו, דמרש"י משמע דקאי על תחיבת החוטים בכנף, דיש לתחוב חוטי הלבן תחילה ואח"כ התכלת. וז"ל בד"ה הכנף מין כנף: "ואם הקדים התכלת אין הלבן מעכב ואין צריך לפסוק התכלת אלא יתן הלבן אחריו" (וכ"כ בדעת רש"י בתוס' חיצוניות ובתוס' אחרות, הוב"ד בשטמ"ק, עיין לשונם להלן). וכן עולה מדברי התוס' (ד"ה ואם), וכמו שדקדק מדבריהם מרן החזו"א (או"ח סי' ג סקי"א ד"ה במ"ב), שכתבו דדין זה אינו לעיכובא, "דלית לן למימר דאסדר לבד יקפיד הכתוב לעכב... עיכובא לא קאי אלא אחסרון מעשה". הרי דאיירי בסדר עשיית המעשים ולא בדבר הניכר גם אחרי הקשירה. וכן בדבריהם לקמיה (שם ע"ב ד"ה מידי) כתבו להדיא: "הוי כאילו כתב בהדיא תן שני חוטי לבן תחילה ואח"כ פתיל תכלת".

מאידך בשטמ"ק שם הביא דברי תוס' חיצוניות: "מצוה להקדים לבן לתכלת, פ"ה לתחוב הלבן בכנף תחילה, ולא נהירא דבהא מאי חביבותא דמצוה איכא. וי"ל דמצוה להקדים חוליות של לבן לחוליא של תכלת, כדאמרינן לקמן מתחיל בשל לבן ומסיים בשל לבן". וכ"כ שם בשטמ"ק בשם תוס' אחרות: "מצוה להקדים, פרש"י מתני' דקתני אין מעכבין זה לזה להקדים המאוחר, מתוך פירושו משמע דמיירי לענין תחיבת החוטין בכנף, דמצוה להקדים לבן ואם הקדים תכלת ללבן לא מעכב. ולא נהירא, דמאי שייך לומר הקדמה בדבר שאינו ניכר, שהרי אחר שנתחבו שניהם אין ניכר מי הקדים לתחיבות. לכך נראה לפרש דמיירי בכריכות החוטין, דמצוה להקדים חוליא של לבן תחילה, כדאמר לקמן מתחיל בשל לבן ומסיים בשל לבן, וקאמר שאם הקדים חוליא של תכלת לשל לבן אין מעכב" (ועיין ערוגות הבושם ח"ג עמ' ריב שהביא את שני הפירושים).

והנה הרמב"ם (הל' ציצית פ"א ה"ו) כתב: "כיצד עושין את הציצית?... ומכניס שם ארבעה חוטין וכופלן באמצע", ולא הזכיר כלל שיש להקדים לתחוב של לבן תחילה. וכתבו האחרונים בדעתו (חזו"א שם, והגרי"ז רפ"ד דמנחות, ובחזון יחזקאל מנחות פ"ו ה"ו ד"ה מצוה) דמפרש לה לענין הקדמת הלבן לתכלת בכריכות וכהשטמ"ק. וגם הרי"ף השמיט ברייתא זו דמצוה להקדים לבן וכו', ונראה דסבירא ליה כנ"ל, וסמך על מש"כ מתחיל בלבן (ובקרבן אורה לח ע"א תמה על השמטת הרי"ף והרמב"ם דין זה, ומש"כ בדברי הרי"ף דכיון דהוא הלכתא למשיחא לא הביאו, צ"ע דהא כל הלכות תכלת הביא הרי"ף, וגם לא יגהה מזור בזה לדברי הרמב"ם, והנכון כמ"ש).

והעולה, דלדעת רש"י ותוס' יש להקדים לתחוב בבגד את חוט התכלת לפני חוטי הלבן, ולדעת הרי"ף והרמב"ם ותוס' שהובאו בשטמ"ק אין צורך לדקדק בזה. ולדינא יש להחמיר בזה אחר דמבואר בגמ' לח ע"ב דילפינן ליה מקרא, ומשמע דדאורייתא הוא.

ולענין דיעבד, אם תחב התכלת תחילה אם מעכב (לרש"י ותוס') – הנה בגמ' שם איתא דאם הקדים תכלת ללבן יצא אלא שחיסר מצוה, ומקשה "מאי חיסר מצוה? אילימא חיסר מצוה דלבן וקיים מצוה דתכלת, לרבי עכובי מעכבי אהדדי, אמר רב יהודה אמר רב שחיסר מצוה ועשה מצוה, ומאי חיסר מצוה, דלא עבד מצוה מן המובחר". ופירש רש"י: "חיסר מצוה – מצות הקדמה. ועשה מצוה – דהאיכא לבן ותכלת". וממה שהקשתה הגמ' מרבי הסובר שמעכבי אהדדי, משמע דלרבנן הסוברים שהלבן אינו מעכב את התכלת שפיר מצינן למימר דחיסר מצוה דלבן וקיים מצוה דתכלת, ומה דקתני יצא היינו מצות תכלת, אולם מצות לבן אינו יוצא. אמנם בתוס' שם (ד"ה לרבי) בתירוץ השני כתבו בקושיית הגמ' דלרבנן כל שכן, דקשה טפי, אמאי חיסר מצוה הא לא מעכבי אהדדי (וביאור דבריהם כמ"ש מרן החזו"א [או"ח סי' ג סקי"א ד"ה שם], וכ"כ בשיעורי הגרי"מ פיינשטיין [הנד"מ], דמכיון דאין מעכבין זה את זה ואם אין לו אלא לבן עושה לבן לברו, לא מסתבר למימר דאם הקדים תכלת ללבן לא יצא ידי חובת לבן), ולפי זה גם לרבנן צריך לומר דחיסר מצוה היינו שלא עשה מצוה מן המובחר, אבל יצא ידי לבן ותכלת. [אך יש לעיין דרש"י פירש בקושיית הגמ'

דכרבי בעינן לאוקמה, ומשמע קצת מדבריו דלרבנן ניחא, וכמו שדקדקו מדבריו התוס', ואם כן אפשר דלא סבירא ליה כהתוס' בזה, ואינו מוכרח].

עיקר הכריכה בתכלת או משני המינין

איתא בגמ' (מנחות לט ע"א): "תנא כשהוא מתחיל [לכרוך] מתחיל בלבן, הכנף מין כנף, וכשהוא מסיים מסיים בלבן, מעלין בקודש ולא מורדין". ונחלקו רבותינו הראשונים אם שאר הכריכה היא בחוט התכלת דווקא, או משני המינים לבן ותכלת.

שיטת הרמב"ם (פ"א ה"ז) דכל הכריכות הם בתכלת חוץ מכריכה ראשונה ואחרונה, וז"ל בתשובתו (בלאו סי' רפו): "ולפי שהמצוה של תכלת שיהא הפתיל כולו תכלת, לא נעשה מהלבן אלא כריכה אחת בלבד סמוכה על הכנף מין כנף, ושאר החוליא עם החוליות כולן בתכלת, חוץ מכריכה אחרונה שהיא בלבן הואיל והתחיל בו. וכ"כ רבינו שמואל בר חפני ז"ל". וכן מבואר בספר החינוך (מצוה שפו), דעיקר הכריכה היא בחוט התכלת. וכן כתב רבינו בחיי (סוף פ' שלח), והוסיף שכן כתבו הגאונים ז"ל בחיבוריהם ובתשובות שאלות שלהן. וכן הוא משמעות לשון הערוך (ערך תכלת), והמאירי (יבמות ה ע"ב בביאור הגמ' ושם להלן בפסקים).

אולם שיטת רגמ"ה (לח ע"א במהדורת עוז והדר), תוס' (לט ע"א ד"ה לא), הרא"ש (הל' ציצית סי' טו), העיטור (הל' ציצית), הר"י מלוניל (הלכות קטנות הל' ציצית יג ע"א), הראב"ד (בהשגות על הרמב"ם פ"א ה"ז) בשם רב נטרונאי גאון, וכ"ה בתשובת הגאונים שהובאה בספר האשכול (אלבק עמ' רה. ונדפסה במילואה בגאוניקה ח"ב עמ' שלא), ועוד, שכורכים מהלבן והתכלת בשווה. ולשיטתם נאמרו כמה דרכים היאך לכרוך משניהם, הדעה הרווחת היא לכרוך חוליה מלבן וחוליה מתכלת לסירוגין, וכמבואר בתשובת הגאונים ובתוס' וברא"ש שם ועוד. והראב"ד (שם) כתב לכרוך כריכה מלבן וכריכה מתכלת. ומרש"י (לט ע"א) משמע קצת דמתחילה יכרוך לבן ושוב יכרוך כמה חוליות מהתכלת וחוזר ומסיים בכריכה של לבן. וכעין זה משמעות לשון הסמ"ק (מ"ע לא), ואינו מוכרח.

ולכאורה שורש פלוגתא זו היא בביאור הפסוק "ונתנו על ציצית הכנף פתיל תכלת", דהרמב"ם מפרש שעל חוטי הלבן יכרוך חוט תכלת, וזו לשונו (פ"א ה"ג): "נמצאו במצוה זו שני ציווים, שיעשה על הכנף ענף יוצא ממנה, ושיכרוך על הענף חוט תכלת". והסוברים לכרוך משניהם פירשו שהתכלת אינה באה לכריכה על הלבן, אלא המצווה היא עצם נתינתה על כנף הבגד עם הלבן. וכיוון שכן הוא, אין טעם לכרוך בזה יותר מבזה, וכמ"ש הראב"ד בהשגתו על הרמב"ם שכתב לכרוך בתכלת: "ולמה יותר בתכלת מבלבן, שהוא מין כנף וממנו מתחיל ובו מסיים, ובכריכותיו הוא ממעט, אין זה כי אם שגיון גדול". ובתוס' (מנחות לח ע"א) כתבו לחד תירוצא דהמקור לכך דבעינן שני חוטי תכלת הוא "כיון דתרי מיני בעי רחמנא, סברא הוא שיהיו שוין", והוא כהראב"ד דאין חילוק בין הלבן והתכלת במהותם, משא"כ להרמב"ם דהתכלת עיקרה לכריכה על הלבן פשוט שאין מקום לסברא זו.

והנה הראשונים הסוברים שחוט התכלת הוא חוט אחד מתוך השמונה, וכדעת הרמב"ם, לכאורה שיטתם ברורה שהתכלת באה להיכרך על הלבן. מאידך, בשיטת הראשונים שהתכלת שווה ללבן, ארבעה חוטים מכל אחד (וכשיטת ראשוני אשכנז), נראה שאין התכלת באה להיכרך על הלבן, שבשביל זה די בחוט אחד, ועל כרחך שהם סוברים שהתכלת שווה ללבן במהותה, שהמצווה בשניהם לתיתם על כנף הבגד (וכבר הובא מתוס' לח ע"א, דלחד תירוצא כל המקור לארבעה חוטי תכלת, הוא על פי הסברא דשניהם שווים).

אמנם יש לדון להסוברים שחוט אחד מארבעת החוטים יהא תכלת (דהיינו שניים מתוך השמונה שאחר הכפל), האם לשיטתם התכלת באה להיכרך על הלבן וכדעת הרמב"ם, ומכל מקום החוט הכרוך דינו שיהא כולו בשלימות מתכלת ואפילו בחצי שאינו משמש לכריכה, או שהתכלת שווה במהותה ללבן, ומכל מקום דינא הוא בחוט אחד של תכלת ושלושה של לבן. ומצינו בזה פלוגתא, דמהערוך (ערוך תכלת) ומהמאירי (יבמות ה' ע"ב, ובפסקים דלקמיה ה' א') משמע דסבירא להו שעיקר הכריכה בתכלת, אף שסוברים דחוט התכלת הוא חוט אחד שלם מתוך הארבעה. ואילו הראב"ד, אף שסובר (פ"א ה"ו) דחוט התכלת הוא אחד מתוך הארבעה, מכל מקום תמה על הרמב"ם שהעדיף את הכריכה בתכלת מבלבן.

והנה המשמעות בזוה"ק בכמה דוכתי היא שעיקר הכריכה בתכלת, וברעיא מהימנא (במדבר, קעה ע"א) איתא להדיא: "כתיב ונתנו על ציצית הכנף פתיל תכלת, ונתנו על הכנף לא כתיב, אלא ונתנו על ציצית, דדא איהו דחפי על שאר חוטיין". ופירש בפ"י קרני אור שם (לבעל יסוד ושורש העבודה): "דחפי על שאר חוטיין – ר"ל דכריכות דציצית היה רק בחוט דתכלת, וק"ל". וע"ש בפ"י אור החמה (להמקובל מהר"א אזולאי תלמיד מהרח"ו) שכתב בשם הרמ"ק: "על ציצית ממש על המלכות לכסותה, שהיא שאר חוטי לבן, והיינו שחורה אני מבחוץ בדין, ונאוה מבפנים". ובזוה"ק תרומה (שמות, קלט ע"א) איתא: "תכלת דא איהו כרסייא (דכתיב ביה כמראה אבן ספיר דמות כסא), וכתיב ואש מתלקחת ונגה לו סביב, בגין דעבדין ביה כריכין לציצית". ופירש מהר"א אזולאי בספרו זהרי חמה (שם): "בגין דעבדין ביה כריכין לציצית – היא פירוש למלת מתלקחת, דהיינו שע"י התכלת שבציצית עושים בו כריכות, וכורכים בו הלבן, חוץ מכריכה ראשונה ואחרונה כמו שכתב הרמב"ם ז"ל. וזהו 'ואש' שהוא גוון התכלת 'מתלקחת' שנלקח ונכרך על הלבן", וע"ש. וברעיא מהימנא (במדבר, קעה ע"ב) איתא: "שבעה רהיטין אלין אינון שבעה ציריין דתכלתא דבעי לכרכא ביה בכל חד וחד". ואחר שביארו ענין הכריכות איתא שם: "והיא חוטא חד ורשימא בגוונהא, וגוונא דילה נפיק מחד נונא...". ומשמע שעיקר הכריכות אינו אלא בחוט אחד שהוא חוט התכלת, ובו נכרכו כל שבע החוליות.

והנה לדברי האר"י והמקובלים דהתכלת הוא חוט אחד מהשמונה, פשיטא שעיקר הכריכה הוא בתכלת, ומכל מקום אף שבזוה"ק דבר זה אינו מבואר להדיא, מכל מקום שמעינן שפיר דעיקר הכריכה היא מהתכלת.

ולדינא, הנוהגים בחוט תכלת אחד מתוך השמונה פשיטא דיכרכו הכל בתכלת (מלבד כריכה ראשונה ואחרונה) וכמשנ"ת. ונראה דאף הנוהגים בחוט תכלת אחד שלם (דהיינו שניים מתוך השמונה) טוב יותר שינהגו כן, אחר שכן עולה להדיא מדברי הזוה"ק, וכן הוא לדעת המקובלים וכנ"ל, ושפיר יש לומר דבמקום דאיכא פלוגתא בפוסקים דברי המקובלים יכריעו, וכמ"ש המשנ"ב (סי' כה ס"ק מב). ובפרט אחר שאף לסוברים שהכריכה היא משני המינים אין זה עניין עיקרי כל כך במצווה, מה שאין כן לסוברים שעיקר הכריכה בתכלת – זהו עיקר

מצוותה, ולכן נראה דטוב יותר לנהוג כהנ"ל, ומכל מקום אין קפידא בכל זה, דהא אפילו לא כרך בה אלא חוליה אחת יצא.

חוליות

כתב הטור (סי' י"א): "ובזמן שהיה תכלת היה צריך לדקדק בכריכה לעשות שבע חוליות כמו שהם מפורשים בגמרא".

והכי איתא בגמ' (מנחות ל"ט ע"א): "תכלת שכרך רובה כשרה, ואפילו לא כרך בה אלא חוליא אחת כשרה, ונויי תכלת שלישי גדיל ושני שלישי ענף. וכמה שיעור חוליא, תניא רבי אומר כדי שיכרוך וישנה וישלש. תאנא הפוחת לא יפחות משבע, והמוסיף לא יוסיף על שלש עשרה, הפוחת לא יפחות משבע כנגד שבעה רקיעים, והמוסיף לא יוסיף על שלש עשרה כנגד שבעה רקיעין וששה אורין שביניהם".

ונחלקו רבותינו הראשונים על מה קאי "הפוחת לא יפחות משבע והמוסיף ולא יוסיף על שלש עשרה". דעת רש"י (שם), דקאי אחוליות, ולפי דעתו יש לכרוך בציצית ז' או י"ג חוליות, שכל אחת מהם של ג' כריכות. ובשיטה זו קיימי רוב ככל הראשונים, הרמב"ם (פ"א ה"ח), הרא"ש (הל' ציצית סי' טו), תוס' (שם בפ"י הראשון), סמ"ג (עשה כו), הרי"ד (מנחות ע"ב), המאירי (יבמות ד ע"ב), ועוד. וכן מבואר בתשובת הגאונים שהובאה בספר האשכול (עמ' רה). ונדפסה גם בגאוניקה ח"ב עמ' של).

מאידך דעת הראב"ד (בהשגות פ"א ה"ז, ובתמים דעים סי' לט) בשם רב נטרונאי גאון, ד"לא יפחות משבע" קאי אכריכות שבין קשר לקשר, וכן כתבו תוס' (שם) בשם יש מפרשים. וכן כתב בנימוקי יוסף (הלכות קטנות הל' ציצית). וכן הוא בספר אהל מועד (שער ציצית דרך השלישי).

ולפי שיטתם מה שאמרו "שיעור חוליא... כדי שיכרוך וישנה וישלש", פירש הראב"ד דהיינו בתכלת, וכורך הלבן עמו, כריכה בלבן וכריכה בתכלת, ומתחיל בלבן ומסיים בלבן, והרי הם שבע כריכות לכל חוליא. והנמוקי יוסף כתב, כי שלוש כריכות זהו שיעור חוליא מדאורייתא, אבל מדרבנן לכתחילה בעינן שבע כריכות לכל חוליא.

[ויש דעה בראשונים לעשות ז' או י"ג חוליות של ג' כריכות כ"א בין כל קשר וקשר, כמבואר במאירי (יבמות ד ע"ב במעשה הציצית), ובארחות חיים (הל' ציצית אות טו) בשם הר"י מקורביל].

והנה בזה"ק מפורש בכמה וכמה דוכתי (במדבר, רכו ע"ב; ובתיקונים כו ע"א; לג ע"א) כדעת רש"י והרמב"ם והרא"ש ורוב הראשונים, וכ"כ הגר"א ביהל אור (במדבר, רכו ע"א). ונראה שכן הוא עיקר להלכה, לעשות שבע או שלש עשרה חוליות, שכל אחת מהן שלוש כריכות. [ואין להוכיח דקיימא לן כהראב"ד ממה שנהגו בזמן שאין תכלת לכרוך ז' וי"ג בין הקשרים, דדלמא כל זה בזמן שאין תכלת, ואין צריך לדקדק בחוליות, וסגי בה' קשרים, וביניהם מעיקר הדין כורך בלא מנין כל מאי דבעי. דכיוון שכן העדיפו לעשות מנין ז' וי"ג דמתקיים בזה עניין של ז' ושל י"ג עכ"פ להראב"ד. אכן בזמן הזה דאיכא תכלת וצריך מעיקר הדין לדקדק בחוליות, יש לתפוס כדעת רוב מניין ובניין של הפוסקים דכוותיהו מפורש גם כן בזה"ק].

בענין ז' וי"ג מה עדיף

הנה מה שאמרו לא יפחות מז' ולא יוסיף על י"ג היינו שיעשה דווקא או ז' או י"ג, אבל לא סכום אחר אף שהוא יותר מז' ופחות מי"ג, וכמ"ש התוס' בפסחים (קד ע"א ד"ה ומר): "ומר לא תלת אמר ולא שבע אמר, ומסתמא או ג' או ז' תיקנו כנגד שום דבר שלא לפחות או להוסיף, כדאמר בהתכלת לא יפחות מז' כנגד ז' רקיעים והמוסיף לא יוסיף על י"ג כנגד ז' רקיעים וששה אורים". וכן כתוב בתוס' הרא"ש שם: "וכה"ג מצינו גבי חוליות של תכלת הפוחת לא יפחות מז' והמוסיף לא יוסיף על י"ג, ומפרש התם ז' כנגד ז' רקיעים י"ג כנגד ז' רקיעים וששה אורים, והתם צריך לעשות או זה או זה". וכ"כ בתוס' רבינו פרץ שם ביתר ביאור: "וראיה מפרק התכלת דקאמר הפוחת לא יפחות משבע חוליות והמוסיף אל יוסיף מי"ג, וקאמר התם טעמא כנגד ז' רקיעים וי"ג כנגד ז' רקיעים וששה אורים שביניהם, והתם צ"ל דאי עביד טפי משבע חוליות דצריך לעשות שלשה עשר, דאי עביד יותר מז' ופחות מי"ג כנגד מאי הוי, אלא שמע מיניה דהכי פירושיה, לא יפחות משבעה, ואי עביד טפי משבעה צריך לעשות עד שלשה עשר ולא יותר".

ואמנם עיין בב"י (סי' י"א) שכתב: ואני ראיתי שנוהגים לכרוך באויר ראשון שבע כריכות ובשני תשע ובשלישי י"א וברביעי י"ג... ונראה לי שטעמם לפי שהם סוברים דהא דתניא לא יפחות משבע ולא יוסיף על שלש עשרה אכריכות שבין קשר לקשר קאי כפי' אחרון שכתבו התוס' וכתבו נמוק"י, ומשום הכי מתחילין בשבע דהפוחת לא יפחות משבע, ועולים והולכים משום דמעלין בקדש, וגומרין ב"ג שהיא תכלית העליה שאין מוסיפין עליהם". ומשמע שרשאים לעשות סכום מנין שאינו ז' ואינו י"ג. אך יש לומר דהיינו באופן זה בלבד, דעל כל פנים מתקיים הרמז של ז' וי"ג בציצית זו בחוליא אחרת, ועל ההוספה שאינה מחוייבת לא קפדינן, אמנם לכרוך את החוליות בסכום מניין אחר שלא מתקיים הרמז של ז' וי"ג כלל, יש לומר דשפיר מודה הב"י לדברי התוס'.

ועיין שם בדרכי משה שהביא בשם הנמוק"י לעשות בשלושה אוירים הראשונים ז' וברביעי י"ג, וכתב על זה הרמ"א שכן נוהגין מקצת בני אדם האידנא. וכעין זה כתב בארחות חיים (הל' ציצית אות טו) בשם הר"י מקורביל לכרוך ז' חוליות בשלושה אוירים ראשונים ובאחרון י"ג חוליות. וכ"כ המאירי (יבמות ד ע"ב) על פי מנהג רבני צרפת. ונראה דסבירא להו דאף בכהאי גוונא איכא קפידא לכרוך או ז' או י"ג.

ומעתה יש לדון אם יש עדיפות בז' חוליות או בי"ג חוליות או שאין הפרש בין האפשרויות. הנה על פי הנגלה לא מצינו שיהא מעליותא לאחד מהם על חבירו. וכן מבואר בדברי ר"א בן הרמב"ם בספר המספיק (חלק ההלכה, מהד' דנה עמ' 272) שכתב: "ומה שנוהגים לעשות ברוב העולם – שבע, ואין צורך לסטות מכך והוא מצוה מן המובחר". ומבואר דאין שום עדיפות ל"ג על ז'. ולדברי אחד המדרשים המובא בספר בתי מדרשות (ח"א סי' שב) מבואר דאליעזר זעירי (הנזכר בכבא קמא נט ע"א) נהג בז' חוליות. [וממה שמצינו בדברי הראשונים שנהגו בי"ג חוליות אין ראייה, דאפשר שהוא מפני שדווקא באופן זה עלה להם לשליש גדיל. ומה שכתב הרמב"ם בפ"א ה"ח "וזו היא מצוה מן המובחר" לא קאי על מניין י"ג (וכמו שנראה שהבין בספר קרית מלך) אלא על עצם עשיית החוליות וכדמשמע בכסף משנה שם].

אולם בזוה"ק בכמה דוכתי כתב רמזים על מניין י"ג חוליות, ומשמע מדבריו שזהו המנהג המובחר, וכ"כ האלשיך (סוף פרשת שלח) על פי הזוה"ק דהוא המנין המשובח ביותר. וכ"כ בראשית חכמה (שער הקדושה פ"ו). וכ"כ הגר"א ביהל אור (פ' פנחס, רכו ע"א), דצריך לכתחילה לעשות כהמוסיף וכמ"ש בזוה"ק שם. ורבינו ירוחם (אדם ניי"ט ח"ג) כתב: "וקבלתי לעשות י"ג כנגד י"ג מידות של רחמים", והובאו דבריו בב"י (סי' י"א).

קשרים

בגמ' מנחות (לח ע"ב): "אמר רבא שמע מינה צריך לקשור על כל חוליא וחוליא", וע"ש בגמ' דדחו ראייתו. ובביאור דברי רבא דצריך לקשור על כל חוליא מצינו כמה פירושים. יש מהראשונים שנקטו דהמכוון לקשור על כל חוליא ממש, וכן נקט הרא"ש (סי' טו) בפירושו הראשון, וכ"ה בעיטור (הל' ציצית), וכן משמע מהמרדכי (סי' תתקמ), ולפי זה הכורך ז' חוליות קושר ז' או ח' קשרים. וכתב הרא"ש (שם) לפירוש זה דהקשר הוא להכיר מניין החוליות. והתוס' (לט ע"א ד"ה לא) והרא"ש (סי' טו) בפירושו השני נקטו שהמכוון הוא לקשור אחר שתי חוליות דלבן ותכלת (וכשיטתם שכורכים משניהם לסירוגין). ויש לעיין לפירוש זה מה תועלת הקשר. ולשון התוס' (שם): "דהא נמי דאמרין צריך לקשור על כל חוליא וחוליא היינו כדי שיהיה ניכר התכלת" (וע"ע בדבריהם לח ע"ב סוד"ה כיון).

ובשטמ"ק (לח ע"ב) פירש דעל כל חוליא לאו דווקא, אלא מלבד הקשר העליון הסמוך לגדיל, יקשור עוד קשר סמוך לכנף, וכתב כן גם בשם תוס' אחרות.

ויש לעיין אי קיימא לן כרבא. והנה הרי"ף לא הזכיר דין זה כלל, ומשמע דסבירא ליה דלהלכה לא קיימא לן הכי כיוון דנדחו דבריו. וכן הוא להדיא בפסקי הרי"ד (מנחות עמ' צד): "ואע"פ שמוכיח מכאן דבקשר אחד די לנו, נהגו לעשות חמשה קשרים...". וז"ל מהר"י בן חביב הו"ד בב"י (סי' י"א [עמ' עג]): "אבל מה"ת אינו אלא קשר העליון דהיינו קשר אחרון של צד הענף, ובין כל חוליא אינו צריך קשר, כי הכריכה השלישית היו מכניסין תוך הגדיל כמנהגינו

היום בכל חוליות, והיא עצמה היתה קושרת התכלת או הלבן, אבל למנהג מרווח היו עושין קשר ממש בין כל חוליא וחוליא". משמע מדבריו דמעיך הדין לא קיימא לן כרבא לקשור על כל חוליא, אלא שהיו נוהגין כן "למנהג מרווח".

והרמב"ם (פ"א ה"ז) כתב: ולוקח חוט אחד מן הלבן וכורך בו כריכה אחת... ולוקח חוט התכלת וכורך בו שתי כריכות בצד כריכה של לבן, וקושר. ואלו השלש כריכות הם הנקראין חוליא, ומרחיק מעט ועושה חוליא שניה בחוט של תכלת לבדו, ומרחיק מעט ועושה חוליא שלישית, וכן עד חוליא אחרונה...". ולא הזכיר לקשור אלא בחוליא ראשונה. וכתב על דבריו הב"י (סי' י"א): "ומדלא הזכיר קושר אלא בחוליא ראשונה נראה לכאורה שאינו פוסק כי ההיא דאמר רבא צריך לקשר על כל חוליא וחוליא משום דדחינן ואמרינן... ופוסק כי ההיא דאמר רבא קשר העליון דאורייתא ומפרש דעליון היינו עליון ממש כלומר אצל חוליא ראשונה שסמוכה לכנף, ולפי זה צריך לומר שבסוף החוליות היה תוחב חוט של כרך בתוך הכריכה כדי שיתקיים הגדיל. ויותר נראה לומר שהוא פוסק כי ההיא דאמר רבא צריך לקשר על כל חוליא וחוליא, ומה שלא הזכיר קשר בכל חוליא מפני שסמך על מה שכתב 'וכורך בו ב' כריכות וכו' וקושר ואלו הג' כריכות הם הנקראים חוליא', דמשמע דג' כריכות עם הקשר נקרא חוליא". ולשון הרמב"ם בתשובה (בלאו סי' קלח): "נכרוך שלש כריכות ונעשה הכריכה השלישית קשירה ויהיה הכל לחוליא אחת, ונרחיק קצת ונכרוך שלש בקשירה, ונרחיק קצת ונכרוך כך, עד שנעשה שבע חוליות". וכן הוא להדיא בדברי בנו ר"א בספר המספיק (חלק ההלכה, מהד' דנה עמ' 272): "לוקחים את החוט הארוך וכורכים בו פעמיים או שלוש סביב שבעת החוטים מתחילתם שמצד כנף הכסות, וקושרים קשר, ומרחיקים מעט, וכורכים פעמיים או שלוש וקושרים קשר שני, כך שבעה קשרים". אולם לא פורש בדבריהם אם הנהגה זו לקשור על כל חוליא היא מן הדין.

ובמרדכי (סי' תתקמ) משמע דהלכה כרבא, שכתב ד"אע"ג דתלמודא דחי להו מכל מקום רבא לא הדר ביה" אלא דממילתא דאייתי סייעתא לא מצי למידק". והובאו דבריו בב"י (סי' י"א). ולדבריו בדאיכא תכלת יש לקשור על כל חוליא. וכן בספר העיטור משמע דסבירא ליה להלכה דצריך לקשור על כל חוליא. וכן

כתב בביאור הגר"א (סי' י"א סי"ד): "ואע"ג דדחי ליה – דיחויא הוא, ולא דחינן מילתא דרבא משום זה... וכמ"ש המפרשים".

והנה בזה"ק בכמה דוכתי מבואר דיש ה' קשרים וי"ג חוליות בציצית, ומשמע דאין צריך לקשור ממש על כל חוליא. וכ"כ הגר"א ביהל אור (פ' פנחס; רכז ע"א): "ואמר ח"י קשרים וכו'. מכאן דאף בי"ג חוליינן רק ה' קשרים". וכן מבואר בדברי רב ניסים גאון בהקדמתו ל"ס' המפתח (נדפס בריש מס' ברכות), שהה' קשרים שבציצית הם קבלה ומסורת, ומשמע דהיו נוהגים כן גם בזמן שהיה תכלת, אף שהיו כורכים לכל הפחות ז' חוליות. והגר"א (שם) כתב ליישב דא"צ לקשר על כל חוליא ממש אלא אחר ב' חוליות דלבן ותכלת, וכמ"ש התוס', ואם כן העושה ז' חוליות קושר ה' קשרים, ומ"מ אף המוסיף ועושה י"ג אינו מוסיף על הקשרים. ע"ש. אכן יישוב זה יכון רק לדעת הסוברים לכרוך מהלבן ומהתכלת לסירוגין, ולכאורה מהזוה"ק בכ"ד לא משמע כן. ואפשר עוד, על פי השטמ"ק, דאף רבא לא קאמר לקשור על כל חוליא ממש. ואי לא קיימא לן כרבא גם כן ניחא.

ועל כל פנים למעשה קיימא לן דאף בי"ג חוליות לא בעינן יותר מה' קשרים, וכמ"ש הגר"א שכן עולה מדברי הזוה"ק.

מנהגים בחלוקת החוליות והקשרים

אחר שהעלינו לנהוג בה' קשרים, ומאידך בי"ג חוליות, פש גבן לברר היאך לחלק את החוליות בין הקשרים. ומצינו בזה מנהגים שונים. והנה יש מהראשונים ובעיקר מהגאונים שנהגו לקשור שני קשרים בזה אחר זה לפני כל הכריכות, ושלושה קשרים בזה אחר זה אחרי הכריכות, ולפי זה אין מקום להסתפק היאך לחלק את החוליות כיון שלדבריהם כל החוליות הן בין הקשרים, אולם למנהגינו שמחלקים את חמשת קשרים על פני הגדיל, וכמובא ברא"ש (סי' טו), יש לעיין היאך לנהוג לחלק את החוליות ביניהם.

מנהג רבים מהראשונים: בספר החינוך (מצוה שפו) כתב: וקשרין בחמשה מקומות קשר כפול, ובין קשר וקשר עושה ג' חוליות, ובאמצעות הקשר האחרון

עושה ד' חוליות, שנמצאו בין כולה י"ג חוליות". וכן הזכירו מנהג זה בפי' המיוחס להרא"ש עה"ת (סוף פ' שלח), והריבב"ן בפירושו להלכות קטנות (הוצאת הרמ"י בלוי, עמ' תמו), ובספר התדיר (סי' מו עמ' רעג, וכ"ה בספר תניא מהדורת מוה"ק בנספחים), ובפירושים ופסקים לרבינו אביגדור צרפתי (עמ' רנג), וכ"כ לנהוג באופן זה מהר"ם די לונזאנו (בעל האור תורה) בספרו דרך חיים (דף צו ע"ב בדפו"ר). וכעין מנהג זה איתא בספר שפתי כהן עה"ת (לרבי מרדכי הכהן מגורי האר"י), אלא שהוא כתב להיפך, דהיינו שבאזיר הראשון יכרוך ד' חוליות ובשאר ג' ג' ג'.

והמעלה שיש באופן זה היא מה שכתב הרא"ש (סי' טו): "והאידנא נהוג לעשות ד' אזירים שבין ה' קשרים שוין, כל אחד רוחב גודל עם הקשר, והוא נוי הציצית, ומתקיים הגדיל יפה". וכ"כ המאירי (יבמות ד ע"ב, נדפס אחר דף ח'), על המנהג לכרוך באזיר האחרון ז' חוליות כמו בשאר האזירין, ולא י"ג, וזה נאה יותר, כדי שיהא שיעור שוה לכולן". ואף למנהגנו בלבן לכרוך ז' ח' י"א י"ג, כתב המג"א (סי' י"א סק"א) ע"פ דברי הרא"ש הללו, שבאזיר ראשון יעשו הכריכות מרוחקים זה מזה, ואח"כ בכל אזיר יותר מקורב. והובאו דבריו במשנ"ב (שם ס"ק סח).

ולמעשה, הנהוג באופן זה נראה שיש לו להעדיף את המנהג הראשון (ג' ג' ג' ד', ולא ד' ג' ג' ג'), ומשום מעלין בקודש, וכמ"ש בב"י (סי' י"א) על מנהגנו להוסיף במספר הכריכות.

מעלין בקודש: בספר המאורות (עמ' שעד) כתב: "קושר קשר ראשון ואחר כך יעשה ב' חוליות, וקושר קשר שני ואחר כך יעשה ג' חוליות, וקושר קשר שלישי ועושה ג' חוליות, וקושר קשר רביעי ועושה ה' חוליות, וקושר קשר חמישי, ובזה נשלמו י"ג חוליות. ושמעתי סימן למספר החוליות בגג"ה, פירוש ב' חוליות ואחר כך ג' ואחר כך ג' ואחר כך ה'". וטעם מנהג זה נראה פשוט, שהוא משום שבאופן זה יש את המעלה של מעלין בקודש, וכמ"ש בב"י (סי' י"א) על מנהגנו לכרוך בלבן ז' ט' י"א י"ג: "ומשום הכי מתחילין בז' דהפוחת לא יפחות מז', ועולים והולכים משום דמעלין בקודש, וגומרים בי"ג שהיא תכלית העשייה שאין

מוסיפים עליהם". אמנם לכאורה לפי זה היה עדיף לכרוך א' ג' ד' ה', וצ"ע (ולמה שכתב לחדש בקו' שער כריכת התכלת (אות כ) שיש לכרוך התכלת תיכף אחר הלבן בלא הפסק קשר, י"ל).

והרוצה לנהוג באופן זה יכול לצאת דעת הרא"ש שיש נוי לציצית כשהמרחק בין הקשרים שווה, וזאת ע"י שבאוויר ראשון יעשה החוליות מרוחקות זו מזו וכו', על דרך שכתב המג"א דלעיל.

אמנם בעיקר הך מילתא שכתב הרא"ש שיהיו האוירים שבין הקשרים שווים, יש לידע כי אין זה מוסכם, ורבים ושלמים לא הקפידו בזה, וכמו שכתב בלחם חמודות (על הרא"ש שם אות מח), דבציציות של רבי שלמה מולכו זצ"ל לא היו האוירים שווים לגמרי, שכרך באוויר ראשון י' כריכות, ובשני ה', ובשלישי ו', וברביעי ה', כאותיות שם הוי"ה. ומנהג זה ידוע בין רבים מעדות הספרדים מזמנם ועד ימינו, ונזכר מנהג זה כבר בערך לחם למהר"י קאשטרו (סי' י"א), ובפירוש מהר"ד עראמה על הרמב"ם (פ"ב ה"ט), ובספר מעשי ה' לר' אליעזר אשכנזי (מעשה אבות פרק ל"ו), ובמקור חיים למהר"ח הכהן תלמיד מהרח"ו (סו"ס י"א), ועוד, ומשמע שלא דקדקו באוירים שווים. וכן בכה"ח (סי' י"א ס"ק מה) כתב שמדברי האר"י (שכתב לכרוך ז' ח' י"א י"ג ולא הזכיר לעשות כהמג"א) נראה דלא סבירא ליה לדקדק בזה. וכמדומה שכן עמא דבר שאין מדקדקים שהמרחק בין הקשרים יהיה שווה, וכן העידו על מרן הקה"י זללה"ה שלא דקדק בזה (ארחות רבינו ח"א עמ' כא, וע"ע ח"ג עמ' קפח).

מנהג מחודש: יש שרצו לצאת גם דעת הראב"ד והנמוק"י דהפוחת והמוסיף קאי אכריכות שבין קשר לקשר, ולכן נהגו לעשות כמנהגנו ממש בלבן, ז' ח' י"א י"ג, אלא שחילקו שלוש מארבע הקבוצות הללו לשתי חוליות (אף שעולה יותר מג' כריכות לחוליא), ואז עלה בידם ז' חוליות ובכל אויר בין ז' ל"ג כריכות.

והנה לפי מש"כ לעיל דרובא דרובא מהראשונים סבירא להו ששבע ושלוש עשרה קאי אחוליות, ושכן מפורש בזוה"ק, נראה דאין צריך לדקדק לחוש לחולקים בדבר זה שאינו אלא מצוה מן המובחר, בפרט שמפסידים על ידי זה ענין י"ג חוליות שנזכר למעליותא בזוה"ק.

ונראה להציע לרוצים לחוש כן לנהוג באופן זה, שיכרכו י"ג כריכות בין כל קשר וקשר, אלא שבאוויר הראשון יחלקו אותן לשתי חוליות, ובשני שלוש חוליות, ובשלישי לארבע, וכן ברביעי יחלקום לארבע חוליות. ובאופן זה נמצא כי גם כרכו י"ג חוליות, וגם כרכו י"ג כריכות בין קשר לקשר (גם יצאו את שיטת המאירי והארחות חיים והנמוק"י והמנהג שהביא הרמ"א בדרכי משה, שלא לעשות שום סכום אחר שאינו ז' או י"ג), וגם הוסיפו במניין החוליות מאויר לאויר וכמו שכתב הב"י דמעלין בקודש, וגם המרחק בין הקשרים שווה וכדברי הרא"ש (ואמנם כבר כתבנו דלמעשה נראה דאין צורך לדקדק בכל זה לצאת כל השיטות השונות, ולא כתבנו אלא לחפצים לדקדק בזה).

ושמעתי שיש סבורים שכאשר הם נוהגים כמנהג החינוך והראשונים דעימיה, בזה יוצאים גם כן דעת הראב"ד והנמוק"י הנ"ל, משום שעושים בין הקשרים או ט' או י"ב חוליות, שאינו פחות מז' ואינו יותר מי"ג. אכן זה אינו, שכבר נתבאר מדברי הראשונים כי ז' וי"ג הם בדווקא.

דעת הגר"א: לפי דברי הגר"א ביהל אור (פ' פנחס; רכו ע"א) עולה דיש לכרוך ארבע חוליות, לבן ותכלת לבן ותכלת, בכל אחד משלושה אורים ראשונים, ובאוויר האחרון לעשות חוליא אחת לבן, ע"ש. וזה לפי דרכו שם ביישוב דברי הזוה"ק עם דברי רבא שצריך לקשור על כל חוליא.

ויש לדון בזה, חדא דכל יישוב זה אינו אלא לשיטת הפוסקים דכורכים בסירוגין מהתכלת והלבן, אמנם לפי משמעות הזוה"ק בכ"ד עיקר הכריכה היא מהתכלת, וממילא צ"ע לפרש כן בדברי הזוה"ק. ועוד דמבואר ברעיא מהימנא (רכח ע"ב) דבין קשר לקשר יהיה כמלוא אגודל, והובאו דבריו במג"א (סי' י"א ס"ק כא, ועי' מעשה רב סי' יג שכן נהג הגר"א), ובפשטות המנהג לכרוך באויר אחרון חוליא אחת בלבד של שלוש כריכות, לא אתי שפיר עם דברים אלו. וצ"ע.

דעת האריז"ל: יש עוד שיטה מחודשת בזה להאריז"ל, דסבירא ליה ששייך לצרף ג' כריכות לחוליא אחת אף אם מפסיק ביניהם קשר גמור, ולדעתו יש לכרוך י"ג חוליות שהם ל"ט כריכות, ולקשור חלק מהקשרים באמצע החוליות, באופן שבאורים שבין הקשרים יהיו ז' ח' י"א וי"ג כריכות, כמנהגנו היום בלבן

ג'. הרי שדקדקו לכוון באופן שיעשה מקצת החוליא מכאן ומקצתה מכאן, ומשום דחזו לאצטרופי אהדדי. וכן כתב להדיא בחסד לאלפים (למהר"א פאפו בעל פלא יועץ, סי' י"א אות ט): "יכרוך באויר הראשון ז' כריכות, ובשני ח', ובשלישי י"א, וברביעי י"ג, ויעשה כריכות שלוש שלוש וירחיק מעט בין שלש לשלש, והכריכה השביעית מצטרפת עם שתיים מהשמונה, וכן על זה הדרך". וכן הוא בכה"ח (סי' י"א ס"ק מז): "וסדר כריכות החוליות הוא כך, בתחילה יקשור שני קשרים סמוך לכנף, ויכרוך שלשה פעמים וירחיק מעט, ויחזור ויכרוך ג"פ וירחיק מעט, ויכרוך כריכה אחת, ויקשור שני קשרים אחרים, ויכרוך שני כריכות וירחיק מעט כדי שיצטרפו עם כריכה הראשונה ויהיו שלשה שהם חוליא אחת, ויחזור ויכרוך שלשה פעמים, וירחיק מעט ויכרוך ג"פ, ויקשור ב' קשרים, ויכרוך ג' כריכות וירחיק מעט, ויכרוך ג"פ וירחיק מעט, ויכרוך ג"פ וירחיק מעט, ויכרוך שני כריכות ויקשור ב' קשרים, ויכרוך אחת וירחיק מעט כדי שתצטרף עם השניים ויהיו שלשה, ואח"כ יעשה ד' חוליות על זה הדרך שהם שנים עשר כריכות ויהיו י"ג, וקושר ב"פ, והרי נשלמו ט"ל כריכות שהם י"ג חוליות וה' קשרים וד' אורים".

והנה לדבריהם, נמצא שיוצאים גם דעת הראב"ד והנמוק"י, וגם י"ג חוליות, וגם מעלין בקודש.

היאך להפסיק בין חוליא לחוליא

הרמב"ם (פ"א ה"ז) כתב כי אחר שעושה חוליא ראשונה וקושר, "מרחיק מעט, ועושה חוליא שניה". מבואר שההרחקה בין הכריכות היא שמחלקת בין החוליות (ומשמע עוד דבקשר לבדו לא סגי. ועמד בזה הגרי"ד סולוביצ'יק זצ"ל בשיעוריו שנדפסו בישורון ח"י עמ' רא, וע"ש).

ובאופן המעשי מצינו בסמ"ק (מ"ע לב), שכתב: "כורך ג"פ וברביעי תוחבו באמצע". וכן הוא בארחות חיים (הל' ציצית אות טו), ובכלבו (הל' ציצית). והיינו שאחר שכורך ג' כריכות תוחב את השמש בין ז' החוטים, ועל ידי כך מתהדקת החוליא ויכול להרחיק ולעשות עוד חוליא. וכן הוא בלקט יושר (מנהגי בעל תרומת הדשן, עמ' 9): "ועשה חוליות בציצית, כיצד, כורך ג"פ סביב

החוטין, ותוחב באמצע בין ד' החוטין לד' החוטין". ועיין חזו"א (סי' ג' סק"ד) שכתב "דהיכר חילוק החוליות סגי בתכיפה אחת". ולשון הריבב"ן (הלכות קטנות עמ' תמו): "ונותן חוט של כרך בין חוליא לחוליא". ונראה כי כוונתו שתוחבה בין החוטים וכדברי שאר ראשונים.

ויש לעיין, שכן אפשר שהרמב"ם לשיטתו דכל הכריכות בתכלת, ומוכרח דההיכר בין החוליות הוא ע"י שמפסיק ביניהם, וכן הארחות חיים ובעל תרומת הדשן דיברו בזמנם שלא היה מצוי תכלת וכרכו הכל בלבן, ואולם הנוהגים לכרוך חוליא בלבן וחוליא בתכלת יש לומר דחילוף הגוון משוי ליה לחוליא בפני עצמה. אולם מדברי הרמב"ם משמע שאינו כן, דלשיטתו כורך בחוליא הראשונה והאחרונה מהלבן והתכלת, ואפילו הכי חשיב ליה כחוליא אחת, ואפשר דזהו דווקא לשיטתו דכך צורת החוליא, וצ"ע.

ובשו"ת לבושי מרדכי (בד"ח שו"ע סי' רכז דף נח ע"א על תוד"ה לא יפחות) כתב: "והנה לשון חוליא שייך בדבר שיש איזה פירוד בינו לחבירו, כגון י"ח חוליות בשדרה או חוליות בגררת ב'אלו טריפות', אך הכא לא יקרא לבן ותכלת ב' חוליות, וכי בזה ג"כ ציבעא גרים, ונ"ל כיון [שמתחיל] בלבן כורך בחוט לבן שהוא מבחוץ והתכלת מבפנים בין הנכרכים, ושוב כשהוא כורך התכלת עכ"פ מוציא חוט התכלת מן הנכרכים למען יהא כורך על ידו, וחוט הלבן מכניס לפנים בין הנכרכים, הוה שפיר פירוד בין הלבן לתכלת לקרותו חוליא, כנ"ל וק"ל". ויש לעיין בזה, דהא להרמב"ם בחוליא אחת כורך בה לבן ותכלת ואפילו הכי מקרי חוליא אחת וכדלעיל, שמע מינה דההרחקה הקטנה הנגרמת מהחלפת החוט הכורך אין בה כדי להפסיק בין החוליות. ובעיקר דבריו של הלבושי מרדכי צ"ע טובא, מנא ליה מדברי התוס' דסבירא להו דאין מרחיקין בין חוליא של לבן לחוליא של תכלת, דאף שאין קושרין קשר גמור, מכל מקום יש לומר דעביד תכיפה אחת וכמו שכתב החזו"א.

ולענין מעשה, הנוהגים לכרוך בתכלת לבדו פשיטא דיעשו כמו שכתב הרמב"ם להרחיק בין חוליא לחוליא. ונראה שגם הנוהגים לכרוך מהלבן והתכלת לסירוגין ראוי שידקדקו להניח מעט רווח בין חוליא לחוליא, ובזה יעלה בידם מנין י"ג חוליות ללא פקפוק.